

<https://helda.helsinki.fi>

Kunskapsluckor och intra- och interkulturella ingrepp i original och översättning

Hartama-Heinonen, Ritva

Helsingfors universitet

2018-07-04

Hartama-Heinonen , R 2018 , Kunskapsluckor och intra- och interkulturella ingrepp i original och översättning : i B Silén , A Huhtala , H Lehti-Eklund , J Stenberg-Sirén & V Syrjälä (red) , Svenskan i Finland 17 : Föredrag vid den sjuttonde sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland, Helsingfors den 18-19 maj 2017 . Nordica Helsingiensia , nr. 53 , Helsingfors universitet , Helsingfors , s. 18-31 , Svenskan i Finland 17 , Helsingfors , 18/05/2017 . < <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/238351> >

<http://hdl.handle.net/10138/309445>

unspecified

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Kunskapsluckor och intra- och interkulturella ingrepp i original och översättning

Ritva Hartama-Heinonen

Introduktion

En central faktor i all *interlingval*, *mellanspråklig*, *översättning* är den tilltänkta mottagaren eller målgruppen. Ingen text föds i ett vakuum, inte heller utan hänsyn till den eller dem som behöver eller kan tänkas behöva texten och som texten därför är riktad till. Mottagarens existens och inverkan syns redan i originalet eller källtexten i och med alla de val som originalskribenten har gjort med tanke på att texten ska fungera på ett önskat och ändamålsenligt sätt. Detta innebär bland annat att den ska lyckas sprida kunskap (och därmed fylla sin *informativa* funktion), förmedla estetiska värden och eventuellt underhålla (*expressiv* funktion), eller få mottagaren att agera (*operativ* eller *appellativ* funktion) (om denna Karl Bühler-inspirerade texttypologi och dess översättningsrelaterade tillämpning se Reiss [1971] 2000, 24–26).

När källtexten sedan vandrar vidare och deltar i *översättningstrafiken*¹, det vill säga blir översatt i syfte att informera, tilltala och påverka en ny målgrupp i en annan spatiotemporal kontext, kan en del av originalskribentens ursprungliga val dock visa sig vara mindre funktionella. Kommunikationen kan nämligen bli lidande på grund av kunskapsluckor eller den *kommunikativa asymmetri* som med ens och ofrånkomligen råder mellan originalskribenten och den nya målgruppen. Orsaken till denna asymmetri är att det som skribenten har kunnat ta för givet eftersom hen och målgruppen har en gemensam grund (*common ground*) och delar en och samma värld, inte längre gäller i den ursprungliga omfattningen. Textens meningspotential och tolkningsrikedom kan då förminsкас och delvis till och med förstöras om ingen återbalansering i form av textuell eller kulturbetingad bearbetning och mottagaranpassning görs. Även här spelar mottagaren således en roll, hur fiktiv eller virtuell denna mottagare ursprungligen än har varit.

De ändringar som översättningstrafiken och därmed den nya språklig-kulturella kontexten med sina egna förväntningshorisonter kräver kan handla om mindre omformuleringar, större ändringar och ingrepp, och i vissa fall även det som inom översättningsvetenskapen kallas för *översättarens interventioner*, ”manipulering av källtext som överskrider det som språkligt sett är nödvändigt” (House 2008, 16; min övers.). Det är detta slags ingrepp min artikel har som primär utgångspunkt och fokus. Jag utgår från Juliane Houses idé som också innebär att översättaren ska vara såväl försiktig som lojal i alla slags bearbetningar, vare sig de är dolda eller öppna. Interventionerna, hur välmentade de än är, kan såsom *ideologiskt*, *socio-politiskt* eller *etiskt betingade omtextualiseringar* och *omkontextualiseringar* medföra risker, och därför kan de ifrågasättas, anser House (ibid.; jfr dock Munday 2012, 1–2, 19–20; om interkulturell mediering och intervention se även Katan 2013). House (2008, 6, 16), som karaktäriserar sig själv som kättersk vad gäller interventioner, frågar lite provocativt om översättarens behov att ingripa (och eventuellt göra en translatorisk intervention) kan anses vara en *översättningsuniversalie*, det vill säga ett drag som kännetecknar översättningar oberoende av språk och kultur.

Den kanske mer mottagarcentrerade och mindre kulturinriktade infallsvinkel som jag vill lyfta fram

¹ Termen *översättningstrafik*, som syftar på den textuella rörelse som uppkommer via översättningar, används inom projektet FACK OCH FIKTION som denna artikel bidrar till. Det gäller ett historiskt projekt som startades år 2012 med prof. Pirjo Kukkonen och mig som projektledare och som fokuserar på Finlands svenska översättningshistoria från femtonhundratalet till våra dagar. Mitt huvudsakligen teoretiska fokusområde i projektet är *intrakulturell översättning*.

och betona i denna artikel finner en förklaring i mitt forskningsobjekt *intrakulturell översättning*, ett begrepp som kanske inte finns, så jag har varit mer eller mindre tvungen att skapa det. Det handlar om en företeelse vars existens och natur jag tidigare har redogjort för i flera föredrag och i två artiklar (Hartama-Heinonen 2014, 2017). Artiklarna kan placeras under den sammanfattande rubriken ”Att översätta tid och värld, att översätta Finland”. Så som den senare delen av rubriken visar ligger tyngdpunkten i min undersökning på ett visst geografiskt område med två officiella språk: det är frågan om att översätta mellan Finlands nationalspråk svenska och finska *i* Finland och *för* Finland, ofta till och med *om* Finland.

Mitt mål är att teoretiskt ringa in begreppet och fenomenet intrakulturell översättning genom att finna olika, kompletterande synvinklar och närmandesätt. På så sätt syftar jag till att ge den en egen plats och roll i relation till *interkulturell översättning* vilken ingår inherent men implicit i begreppet interlingval översättning, och därför har tagits för givet i forskning kring översättande och översättningar. Betoningen har dock en naturlig förklaring: intrakulturell interlingval översättning – översättning mellan två officiella språk som talas i samma land och kultur – är sällsynt.

Mitt forskningsgrepp är vanligen teoretiskt, men i mina resonemang om *översättandets intrakulturalitet* tar jag undantagsvis avstamp från det empiriska. Syftet är att finna ytterligare bevis för fenomenet och göra en närmare karaktäristik av det. Likaså är det centralt att finna argument för att intrakulturalitet är något som bör studeras vidare i Finland, inte minst med tanke på landets tvåspråkighet och de behov som översättarutbildningen inom språkparet svenska och finska uttryckligen har. (Om begreppets tillämpbarhet se Manuela Tallberg-Nygårds doktorsavhandling [2017] där en av utgångspunkterna utgörs av mina studier kring intrakulturell vs. interkulturell översättning. Se även Eveliina Tolvanens doktorsavhandling [2016, 22–23, 72].)

Uppläggningsen av artikeln är följande. Först sätts fokus på det kulturbundna och det mottagarcentrerade i interkulturell interlingval översättning. Avsikten är att implicit belysa det specifika i alternativet, intrakulturell interlingval översättning. Sedan diskuteras de tolkningar som *intra-* och *inter-* har fått och kan få i översättningssammanhang. Efter begreppsanalysen illustrerar jag artikelns fokusområden intra- och interkulturalitet och mottagarens roll genom att jämföra översättningar inom språkparet svenska och finska där den ena svenska källtexten är från Sverige och den andra från Finland. I den här avslutande empiriska delen av artikeln hämtar argumentationen således stöd från mitt undersökningsmaterial som består av två dagböcker i original och översättning.² Dessa är *Krigsdagböcker 1939–1945* av Astrid Lindgren (2015) respektive *Sotapäiväkirjat 1939–1945* (2016; översatt av Kari Koski) och *Dagbok 1909–1944* av Jean Sibelius (2005; utgiven av Fabian Dahlström) respektive *Päiväkirja 1909–1944* (2015; översatt av Juha Saikkonen och Arja Gothoni).

Kulturbundenhet och mottagarorientering

En utgångspunkt och tes som upprepas inom översättningsvetenskapen är att översättning sker mellan språk och kulturer,³ och då de involverade språken och kulturerna inte är likadana kan det uppstå problem som behöver lösas. Kulturbundenheten och de kulturellerade översättningsproblemen är därför ett ständigt återkommande tema inom disciplinen (om pragmatiska, konventionsrelaterade, lingvistiska och textspecifika översättningsproblem se Nord 2005, 174–177; om översättningsproblem som begrepp se Toury 2012, 35–46). Detta syns bland annat i att forskning kring översättning av allusioner och realia inte har förlorat sin aktualitet eller popularitet (se t.ex. Leppihalme 1997, 2001, [2011] 2016).

Vi möter tesen i fråga även i den nya finska boken om översättning av facklitteratur, *Tiedontuojat*:

² I min artikel från 2014 utgörs materialet av böcker om lagöversättning och av den finlandssvenska språkvårdens anvisningar och råd, och i artikeln från 2017 av Jean Sibelius *Dagbok 1909–1944* och dess översättning till finska.

³ Observera också denna bedömning av Christiane Nord (2005, 58; min kursiv.), som bevisar att möjligheten av intrakulturalitet eller *intranationalitet* (i motsats till *transnationalitet*, eller *transnationality*) inte har tagits i beaktande: ”Every TT [target text] receiver will be different from the ST [source text] receiver in at least one respect: they are members of another cultural and linguistic community. Therefore, a translation can *never* be addressed to ‘the same’ receiver as the original.”

Opas tietokirjan suomentajalle av Natasha Vilokkinen (2017). Enligt Vilokkinen (a.a., 11; min övers.) är ”översättarens uppgift att för en helt ny omgivning introducera en text som är skriven på ett främmande språk i en främmande kultur”. Denna beskrivning är säkert rätt. Men samtidigt vet vi att karaktäriseringen inte nödvändigtvis överensstämmer med just den typ av översättning som sker inom språkparet svenska och finska i Finland och som syftar till att tillgodose finländarnas egna behov och därmed till att producera texter för i första hand inhemsk konsumtion. Kulturen är inte främmande utan densamma, källspråket i sig är inte främmande utan det andra inhemska språket, och omgivningen är inte heller ny utan förblir oförändrad. Även om det finns några andra officiellt två- eller flerspråkiga länder i Europa kan vi fråga oss om det finns någonting speciellt i de finländska förhållandena och därmed i den finländska översättningskulturen, som forskningen bör synliggöra, om inte annars så för att öka medvetenheten. Vad detta finlandrelaterade kan bero på (lagstiftning eller invånarnas språkliga attityder som förklaring) behöver således en närmare granskning – något som denna artikel delvis strävar efter att göra i syfte att ifrågasätta ovan nämnda vedertagna uppfattningar om översättning.⁴ Ett ytterligare incitament är att den internationella forskning som tangerar institutionella eller relaterade översättningspraktiker inte brukar nämna Finland (se dock Koskinen 2008: 30), medan många andra flerspråkiga men större länder som Belgien, Canada, Schweiz eller Sydafrika, får synlighet (se till exempel Denise Merkles artikel [2013] om officiell översättning [*official translation*] i nationella och supranationella kontexter). I detta sammanhang får vi inte heller glömma den nordiska dimensionen och parallellen. I dag har Sverige officiellt ett huvudspråk och fem nationella minoritetsspråk som likaså är mål för intrakulturell översättning, och med tanke på språkparet svenska och finska erbjuder Sverige och Finland en berikande möjlighet att studera översättning av pluricentriska språk (jfr Hartama-Heinonen 2014, 122, 126–127; 2017, 20–21).

Om de kulturrelaterade eller pragmatiska översättningsproblemen förknippas med att kulturerna är olika måste vi fråga oss vad som översättningsmässigt kan vara problematiskt då kulturen mestadels, och eventuellt helt och hållet, är gemensam.⁵ Detta är en fråga som jag har ställt och som svar föreslagit att det enda problematiska i så fall utgörs av de språkliga skillnaderna. Jag har också kunnat hämta stöd för påståendet att då det gäller översättning inom språkparet svenska och finska i Finland är de kulturella skillnaderna inte i samma utsträckning synliga och relevanta som i andra översättningskontexter (se Hartama-Heinonen 2014, 126; 2017, 20–21, 24–25; jfr dock 2017, 26). Även om materialet som jag (se fotnot 2 ovan) hittills har studerat är tämligen begränsat finns det enligt min tolkning all anledning att tala om intrakulturell översättning som har sina egna drag, krav och omständigheter, så som att det språkliga och det tidsbundna kan accentueras. Forskning som strävar efter att göra den praktiska verksamhet som kallas översättning till teoretisk vetenskap

⁴ En jämförelse med de övriga två- eller flerspråkiga länderna ingår dock inte i denna artikel.

⁵ Jag är medveten om att *kultur* är ett suddigt och svårdefinierat men även ett icke-problematiserat begrepp inom översättningsvetenskapen, och att symbiosen mellan språk och kultur inte heller är tydlig utan relativ. Kulturen kan vara global, den kan vara västerländsk, men även nationell och syfta på ett mer avgränsat område, som på Finland i min studie. I detta fall tycks kulturen följa statens gränser, geografiska gränser, men i min undersökning om *intrakulturell* översättning är en sådan tolkning också möjlig och naturlig, eftersom nationalspråken svenska och finska, den finländska kulturen och Finland inherent hör ihop. Det är på detta övergripande plan intrakulturell översättning finner sitt berättigande. Jannika Lassus ger stöd till mitt antagande om ett land med två språk och en delad kultur, då hon i sin doktorsavhandling (2010, 45; min kursiv.) tangerar kulturrelaterade frågor och konstaterar: ”Ett språk kan användas för att uttrycka flera kulturer, och *en kultur kan uttrycka sig på två olika språk*. [...] På motsvarande sätt delar finlandssvenskar och enspråkiga finländare i stor utsträckning betydelsepotential – men vi uttrycker betydelserna på olika språk.”

Även om kulturen med sin betydelsepotential ”i stor utsträckning” är gemensam kan ingen neka att den finlandssvenska och den finlandsfinska kulturen har sina särdrag. Men avgörande är om särdragen slutligen utgör stora eller till och med oöverkomliga hinder och måste överbryggas med olika translatoriska ingrepp, eller om kulturen i själva verket har en mekanism som kontinuerligt möjliggör intrakulturell översättning och förståelse. Mekanismen finns och kallas inom kultursemiotiken för *semiotisk översättning* eller *semiotisering* (se närmare Lotman 1990; jfr Hartama-Heinonen 2017, 20). Kulturen som ett semiotiskt rum består av allt det som vi känner att är vårt eget (finländskt) och bär betydelse. *Det kollektiva minnet* som lager ger oss en ytterligare möjlighet att förstå allt och alla i Finland. Utifrån det här kultursemiotiska tänkesättet omfattar vår kultur det som vi har *velat* förstå och har översatt, så att det som ursprungligen varit främmande och tillhört en annan (finlandssvensk eller finlandsfinsk) kultur, en icke-kultur, har blivit vårt eget, vår finländska kultur. Varför skulle vi som bor i samma land inte vilja förstå varandra och därmed bygga upp en mer eller mindre gemensam kultur?

producerar lätt generaliseringar som inte är verklighetstroga då det gäller specifika språkpar och de kulturer som förknippas med det aktuella språkparet.

Där de kulturella skillnaderna inte utgör en gemensam nämnare för översättningsproblemen är mottagarens roll dock något som kan framhävas, utöver språket. Det är denna aspekt som jag inte har fäst speciell uppmärksamhet vid i min tidigare forskning kring intrakulturell översättning som med fördel kan studeras utifrån accentuerad språk- och mottagarspecificitet. Meningen är dock inte att föreslå en enkel ändring i terminologi så att kulturskillnaderna nu skulle ersättas av eller reduceras till mottagarskillnader.

Mottagarnas individuella förväntningar påverkar receptionen av en text, hävdar Christiane Nord (2005, 17). Förväntningarna är i sin tur kontextbundna: den aktuella situationen, målgruppens sociala bakgrund, kunskaper och kommunikativa behov är alla beaktansvärda faktorer. Mottagarorientering är därför viktigt, och eventuella skillnader mellan dem som en text ursprungligen är riktad till och dem som utgör målgruppen för en översättning av texten är det översättarens uppgift att analysera. (A.a., 57–62.) Mottagarvinklingen är trots allt inget entydigt begrepp. Läsarna av skönlitteratur utgör inte en målgrupp med en tydlig profil och en inverkan på översättarens val, något som läsarna av facklitteratur kan göra. De senare kan vara både lekmän och experter och ha varierande bakgrundskunskaper, vilket ska beaktas i översättningen. Översättarens medel att då göra translatoriska ingrepp är bland annat expliciteringar och förklaringar, fotnoter och översättarens anmärkningar. (Vilokkinen 2017, 33, 74–75.)

Ingreppen kommer i själva verket till uttryck i *översättningsstrategier*, vilka Andrew Chesterman (1997, 89) definierar som *explicit textuella manipuleringar*. Han (a.a., 92–112) delar in dem i syntaktiska, semantiska och pragmatiska strategier. De *pragmatiska* översättningsstrategierna som manipulerar budskapet (a.a., 107) måste nämnas här eftersom de synliggör mottagarnas roll i översättarens problemlösning och val av dels globala eller textomfattande strategier, dels lokala, enskilda motsvarigheter. Det gäller sådana strategiska val som främmandegörande, domesticering, explicitering och implicitering, som skiljer sig från varandra genom sin orientering mot mål- och källspråket respektive mål- och källkulturen, tillägg/utelämnning av information, förändrad stil, talakt eller koherens och ändring i översättarens synlighet (a.a., 107–112). De är ändringar som med undantag av stil-, talaks- eller koherensändringar blir aktuella i analysen nedan av dagsboks materialet både i original och i översättning.

intra- och inter- i översättning

Som ovan konstaterats, lyder den översättningsvetenskapliga standarddefinitionen att översättning är både *interlingval* och *interkulturell* verksamhet. Detta är ett synsätt som upprepas och troligtvis delas av de flesta översättningsforskarna, ett synsätt och en uppnådd konsensus som forskarna inte tycks ha velat reflektera över eller problematisera vidare. Men eftersom jag redan tidigare (se närmare nedan) har talat för en vid semiotisk tolkning av begreppet och fenomenet översättning finner jag det lätt att ta ställning och vid behov ifrågasätta. Detta sker med hjälp av några specifika tankegångar (delvis presenterade i Hartama-Heinonen 2017).

Som inledning kan vi fråga huruvida definitionen att översättning kännetecknas av det interlingvala och interkulturella är rent teoretisk eller om den baserar sig på empiri, induktion och generalisering. Möter vi här kanske en tendens eller till och med en översättningsuniversalie, det vill säga något som kan tillämpas på all översättning och som slutligen också avgränsar översättning enbart till det interlingvala och interkulturella? Vi ska med andra ord fråga vad grunden för definitionen är men också vad allt definitionen omfattar, eller snarare vad den kan omfatta och bör omfatta.

Vi fortsätter våra reflektioner och ändrar infallsvinkeln från *inter-* till alternativet *intra-*. Om vi nu utgår från standarddefinitionen att det finns *interlingval/mellanspråklig* och *interkulturell/mellankulturell* översättning, blir den naturliga följdfrågan om det därtill finns *intralingval/inomspråklig* och *intrakulturell/inomkulturell* översättning.⁶ Ifall dessa typer existerar vill vi veta vad

⁶ *Mellankulturell* kan ersättas med *transnationell* och *inomkulturell* med *inomnationell* där det är ändamålsenligt att betona nationen mer än kulturen. I denna artikel använder jag dock konsekvent termerna med *-kulturell*.

som är karaktäristiskt för dem. Därutöver kan vi ändra synvinkeln till en negation. Eftersom det finns en språk- och kulturbunden typ av översättning, finns det också *icke-lingval* och *icke-kulturell* översättning, med andra ord översättning som inte är språk- eller kulturbunden? Dessa är synvinklar som kan utmana standardsynsätten och därför behöver förklaras och diskuteras utförligare nedan. Utifrån de olika typerna kan var och en ta ställning till vad definitionen av översättning ska inkludera eller exkludera.

Resonemanget ovan kan sammanfattas i uppställning 1:

Uppställning 1: Konstellationen språk, kultur, *intra*- och *inter*-.

	Utgångspunkt	Alternativ	Negation
Språk	interlingval (mellanspråklig) översättning	intralingval (inomspråklig) översättning	icke-lingval översättning
Kultur	interkulturell (mellankulturell) översättning	intrakulturell (inomkulturell) översättning	icke-kulturell översättning

För att kunna förstå dialektiken mellan *intra*- och *inter*- i översättning är det nödvändigt att vara medveten om det semiotiska tänkesättet som denna artikel återspeglar. Det teoretiska ramverket tillåter bland annat följande påståenden som jag (Hartama-Heinonen 2008, 27, 31) sammanfattat utgående från Charles Sanders Peirces (1839–1914) *semeiotik*:

- varje tolkning är en översättning
- översättning är teckenöversättning och omfattar både teckenhandling och teckentolkning
- livet är en kedja och ett flöde av översättningar eller en oändlig tecken- och översättningsprocess som kallas *semiosis*
- översättning är en grundläggande mekanism i vårt universum – en tolkning som säkert är den vidaste som kan ges åt översättning.

Roman Jakobson (1896–1982), lingvist och semiotiker, var den som inspirerad av Peirces tankar byggde upp en översättningstypologi och därmed lade grunden för den inriktning som i dag kallas för *översättandets semiotik* (*semiotics of translation*, SofT). Det revolutionerande i typologin är att interlingval översättning anses vara endast ett av de tre olika sätten att tolka (översätta) verbala tecken (Jakobson [1959] 1966, 233, 238). För det första kan de verbala tecknen tolkas med andra tecken från samma språk (*intralingval översättning*). Då opererar man inom ett och samma språk och omformulerar exempelvis med hjälp av synonymer eller omskrivningar. För det andra kan tecknen tolkas med hjälp av ett annat språk (*interlingval översättning*). För det tredje kan tolkningen av språkliga tecken ske med tecken från ett icke-verbalt teckensystem (*intersemiotisk översättning*), exempelvis då en bok blir en film eller ger inspiration till en målning. Hur visionär Jakobson än var då han i slutet av 1950-talet föreslog att man kan översätta inom ett språk, mellan två språk eller mellan olika teckensystem är det anmärkningsvärt att det är *interlingval* översättning som för honom innebar *translation proper*, egentlig översättning. Men så anses den vara än i dag.

Vad gäller de två andra typerna är attityden till intralingval översättning fortfarande något ambivalent inom översättningsvetenskapen. Detta trots att det finns nya former av intralingval översättning och ett levande intresse att granska dem: skrivtolkning (*speech-to-text interpreting*) och textning för hörselskadade med hjälp av *respeaking* och automatisk taligenkänning, med andra ord intermodal översättning från tal till text utan att språket nödvändigtvis ändras. Vi kan också finna forskare som talar varmt för forskning i intralingval översättning: det finns så mycket som är gemensamt med interlingval översättning, men också sådant som kan komplettera och vidare förädla vår syn på översättning och därmed göra vår definition av den mer öppen (Zethsen 2009). Men vi finner också kritiska röster som vill att dessa typer av intralingval verksamhet – trots likheterna – inte bör samlas under ett och samma översättningsvetenskapliga paraply (se till exempel Mossop 2016).

De negerande alternativen i uppställning 1 ovan fungerar primärt som *översättningsteoretiska* platshållare och tankeväckande framtida tolkningsmöjligheter. Fenomenet intersemiotisk översättning vittnar dock om möjligheten av icke-lingval översättning. Här är det frågan om den typ av tolkning

som kräver att vi accepterar den semiotiska och vida tolkningen av översättning: att översättning inte förutsätter att naturliga språk är involverade, exempelvis att en årstid ger inspiration, översätts, till en komposition. Intersemiotisk översättning omfattar också sådana nya översättningsgenrer som syntolkning (*audio description*) där visuella och verbala teckensystem möts. Det bör också nämnas att min artikel inte behandlar det alternativ och begrepp som explicit utesluter *intra-* och *inter-*prefixen (även om *intra-* och *inter-*aspekterna inte kan förbigås då det gäller översättning), nämligen *kulturell översättning* (*cultural translation*; se Conway 2012). Den har tagits upp ganska sent inom översättningsvetenskapen, men har lyfts fram tydligt inom kultursemiotiken där kulturen i sig uppfattas som en ständigt pågående översättningsprocess (se Peeter Torops semiotisk-översättningsvetenskapliga studier, bland annat 2002). Slutligen: om vi som utgångspunkt väljer en ytterst peirceansk-semiotisk synvinkel är kanske största delen av allt översättande något både icke-lingvalt och icke-kulturellt, då vad som helst (som regn, fågelsång, en sten eller en nervimpuls) kan vara ett tecken, som väntar på att bli tolkat och översatt, och när det har tolkats och översatts blir det ett *semiotiskt* tecken.

***intra-* och *inter-* i Lindgrens krigsdagböcker i original och översättning**

I detta kapitel övergår jag från begreppsanalysen till den empiriska delen och redogör för vissa drag hos Astrid Lindgrens *Krigsdagböcker 1939–1945* (2015) och *Sotapäiväkirjat 1939–1945* (2016; övers. Kari Koski). Dragen och analysen av dem har relevans med hänsyn till *intra-* och *inter-*tanken som genomsyrar denna artikel. Syftet är dels att studera kulturbundenhet (det spatiotemporala, d.v.s. faktorerna tid och rum) och dess relation till mottagarbundenhet, dels att diskutera såväl redaktörens och förläggarens som översättarens explicit markerade ingrepp i böckerna. Det är med andra ord de synliggjorda redaktionella och translatoriska ändringarna som i främsta rummet står i fokus och som förhoppningsvis belyser den uppfattning om målgruppen som ligger bakom ingreppen.

De redaktionella principerna för *Krigsdagböcker 1939–1945* framgår av ”Redaktörens förord” (Lindgren 2015, 14–15); det kommer dock fram i slutet av boken (s. 368) att den har två redaktörer. Enligt förordet har avsikten varit att bevara anteckningarna i de ursprungliga 17 dagböckerna så oförändrade som möjligt med undantag av vissa språkliga ändringar, harmoniseringar och mindre utelämnningar.

Fokus sätts inledningsvis på det som i det svenska originalet (s. 14; min kursiv.) kallas för *redaktionella hakparenteser*: ”Där det bedömts nödvändigt för förståelsen har *förklaringar* skjutits in inom hakparentes.” Beskrivningen är ett direkt ställningstagande till när och hur texten har bearbetats av hänsyn till läsarna och deras förståelse. Boken har också ett tämligen omfattande personregister (s. 356–363) som uttryckligen är ”till hjälp för läsaren” (s. 15). Därtill innehåller boken ett artikelregister (s. 364–367).

En genomgång av den svenska förlagan visar sammanlagt 17 hakparenteser. Fyra av dem (s. 144, 188, 268, 312) kommenterar bokens typografiska lösningar, det vill säga var i boken de aktuella ställena med ”[Avskrift av brev från Astrid Lindgrens tid vid Pka:s brevcensur.]” finns. Hakparentesen ”[oläsligt ord]” (s. 175) visar att någonting saknas i den tryckta texten. Två parenteser förklarar förkortningar: ”M [Motormännens Riksförbund]” (s. 64) och ”Ö.Ä. [Överståthållarämbetet]” (s. 107). Tio av belägen förtydligar syftningen och visar hur textstället i fråga ska tolkas:

Det är Barnens Dag, ack, en sån Barnens Dag! ... och det var just då, jag fick syn på anslaget att 1898 års män var utkallade. [Sture var född 1898]. (s. 20)
mors [svärmors] makabra kofta (s. 26)
Sammel Agusts [Samuel August] och Hannas barn (s. 74)
Far [svärfar] (s. 74)
han [maken Ingvar] (s. 92)
Ä’ jag vetig [citāt av den småländska piga som utbrast ”Ä ja’ veti’ som har röa byxer när Olle ä dö”] (s. 196)
”Britt-Mari”. [”Britt-Mari lättar sitt hjärta”]. (s. 270)
”Barbro och jag” [publicerad som ”Kerstin och jag”] (s. 302)
sluta mitt ”unkjobb” första juli. [Pka:s brevcensur] (s. 311)
inte särskilt [stor] (s. 318).

Förklaringarna inom de redaktionella hakparenteserna kan sägas vara *intralingvala* översättningar. Om de också är tidsbundna, *intra-* eller *interkulturella* översättningar kommer inte tydligt fram, men de som syftar på Ö.Ä., ”Britt-Mari” och ”Barbro och jag” kan anses vara sådana. Analysresultatet är i varje fall mycket magert och avslöjar endast att den avsedda målgruppen i några fall har ansetts behöva metatextuella anvisningar och förklaringar. Även om det gäller en bok vars text är bunden till ett visst land (dock utan geografiskt avstånd mellan författaren och läsarna) och till en viss tid i landets historia (med ett tidsmässigt avstånd på över 75 år) tycks den svenska läsaren inte behöva mer hjälp än enstaka förtydliganden och preciseringar. Som ovan bevisats har inget annat ”bedömts nödvändigt för förståelsen”.

Vad har hänt med dagbokstexterna i översättningstrafiken? I *Sotapäiväkirjat 1939–1945* har översättningen av redaktionens förord, ”Toimituksen esipuhe” (Lindgren 2016, 18–19), fått en ny del: ”Suomentajan ja kustantajan lisäys”, ’översättarens och förläggarens tillägg’. Av den framgår att nästan hälften av de reproducerade dagboksuppslagen i förlagan har utelämnats och de som har inkluderats har omplacerats. Valet har baserat sig både på vilka intressanta ämnen uppslagen handlar om och på det visuella i reproduktionerna. Brevavskrifterna har därtill placerats bland dagboksanteckningarna. Detta betyder att layouten i den finska boken är annorlunda. På samma sätt som i förlagan används redaktionella hakparenteser för att öka förståelsen, men det finns också hakparenteser som har lagts till i samband med översättningsarbetet.

Antalet redaktionella och translatoriska hakparenteser i den finska översättningen är sammanlagt 54. De 17 redaktionella hakparenteserna i förlagan har inkluderats och översatts, men inom tre av dem finns det svenska originaluttrycket med: ”M:n [Motormännens Riksförbund, Ruotsin Autoliitto]” (s. 68), ”Ö. Ä. [Överståthållarämbetet, Ylikäskynhaltijanvirasto; suom.]” (s. 105) och ”Barbro och jag [julkaistiin nimellä *Kerstin och jag, Kerstin ja minä*]” (s. 230).

Således finns det 37 nya hakparenteser som tydligen har lagts till med tanke på den nya målgruppen och dess eventuella kunskapsluckor. Av dessa 37 har 12 försetts med den förklarande förkortningen suom., ’övers[ättaren]’. Hakparentestexterna kan delas in i två grupper som återspeglar översättarens uppfattning om de finska läsarnas eventuellt bristande landskännedom och språkkunskaper:

Realia (kulturbundenheter) (8 ex.)

- 2 pakettia Persiliä [pyykinpesuainetta; suom.] (s. 26)
- hihtämässä Koalla [Karlbergin metsässä; suom.] (s. 144)
- sai Ba:n [ei ilman kiitosta hyväksytty, suom.] kaikista aineista paitsi laulusta ja voimistelusta (s. 157)
- (Bc [ei täysin hyväksytty, suom.] saksassa ja matikassa, B? [ehdollisesti hyväksytty, suom.] englannissa, historiassa, kemiassa ja ranskassa) (s. 157)
- Aika typerä artikkeli *Dagens Nyheterin* Rooman-kirjeenvaihtajalta [Mussolinin viimeisestä rakkaussuhteesta; suom.] (s. 170)
- luullakseni 3 AB:tä [kiittäen hyväksytty; suom.] (s. 210)
- on aloittanut ensimmäisen lukukautensa Shalfissa [tyttölyseo; Stockholms högre allmänna läroverk för flickor, suom.] (s. 257–258)

Språkliga förtydliganden (4 ex.)

- Kenraalimajuri ilmoittaa myös saaneensa Mannerheimilta kunniamerkin, »das Komturkreuz der weissen Rose» [Suomen Valkoisen ruusun komentajaristi; suom.] (s. 73)
- Greuelista [karmeuksista, suom.] puheen ollen (s. 105)
- missä kasvoi valtoimenaan Primula farinosaa [jauhoesikko; suom.] (s. 209)
- käydä metsässä poimimassa »hvitveis» [valkovuokkoja, suom.] (s. 234)

Vad gäller de 25 återstående hakparenteserna är det oklart om de är förläggarens eller översättarens. Av dem förtydligar fem tolkningen av ett textställe: ”ottaneet [saaliiksi] suuria määriä kaikenlaisia aseita” (s. 32) och ”Kristianin vastaussähke kuulosti kaikessa sydäntäraastavassa tanskalaisuudessaan seuraavasti: »Mange Tak Christian Rex.» [Paljon kiitoksia Christian Rex.]” (s. 148), eller rättar till ett

skrivfel i originalet: ”Suomosalmella [po. Suomussalmella]” (s. 37), ”Suomasalmella [po. Suomussalmella]” (s. 75; i originalet var namnet i själva verket Suomassalmella) och ”Hella Vuolijoki [po. Vuolijoki]” (s. 195).

Realia förklaras 13 gånger. Det gäller organisationer: ”maalaisliiton [Bondeförbundet] valtuuskunnan kanssa” (s. 38), ”*TT:n [Tidningarnas Telegrambyrå]*” (s. 41, 144, 235) och ”M. [Motormännens Riksförbund]” (s. 120, 182), eller översättningar av boknamn: ”hyvin kiistellyn kirjoituksen *Tyskt väsen – svensk lösen* [Saksan olemus – **Ruotsin lunastus**]” (s. 74; fetstil i översättningen), ”Luen juuri Remarquen pakolaiskirjaa *Liebe Deinen Nächsten* [*Rakasta lähimmäistäsi*]” (s. 120), ”kirjaa *All världens berättare* [Kaiken maailman kertojia]” (s. 160), ”Agapitin kirjan *Säg dem det* [Sano se heille]” (s. 163) och ”Sen nimi on *De döda skola döma* [Kuolleet tulevat tuomitsemaan]” (s. 187). Till realia hör också översättningar av två dikter (s. 37, 188).

Att den finska boken följer en annan ordning än originalet förorsakar sju ändringar. En egen grupp bildas av hakparenteser som förklarar att texten är ett brev, en brevavskrift eller hänvisar till ett tidningsurklipp (s. 99, 160, 201, 231), och en annan grupp av texter som är korta sammanfattningar av tidningsartiklar (s. 145, 147, 147).

Samtliga hakparenteser är delar av den finska översättningen och därmed *interlingvala* översättningar. Majoriteten av dem förtydligar kulturella skillnader vilket gör översättningarna *interkulturella*. *Intra*-aspekten kommer inte fram, även om hakparenteserna innehåller hänvisningar till Finland och finskan. Resultaten visar som väntat att den tilltänkta läsaren kan ha svårigheter med att förstå vissa hänvisningar till den svenska kulturen och det svenska samhället. Finns det möjlighet att någonting missförstås eller inte förstås alls, är redaktionella och translatoriska ingrepp naturliga. Ingreppen skiljer sig dock efter mottagarna. Det svenska originalet visar intralingvala och eventuellt några intrakulturella ingrepp, den finska översättningen interlingvala och interkulturella, och det spatiotemporalasyns men framhävs inte.

Analysen ovan ger en bild av hur mottagaren har beaktats i redigeringen av originalet och i översättningen av det. Resultatet visar ingenting överraskande. Eller det överraskande är kanske att det ändå är så litet som den finska läsaren tycks behöva för att förstå ett annat land, en annan kultur och en annan tid. Bilden blir dock annorlunda om vi inte nöjer oss med att granska de inom hakparentes angivna ingreppen. Min avsikt är inte att göra en ny analys, endast avsluta genom att ge några exempel på det icke-synliggjorda, som å ena sidan och kanske motstridigt tyder på läsarnas omfattande kunskaper, å andra sidan bidrar till en mer ambivalent uppfattning om dem (eller om översättarens principer och val).

De finska läsarna har med hjälp av hakparenteser fått hjälp med ställen där språket inte är svenska (se gruppen Språkliga förtydliganden ovan). Översättningen har trots detta citat eller enstaka ord på tyska (s. 85, 143, 232, 240, 254), på engelska (s. 88, 134, 163, 229, 230), på latin (s. 236), och sångtitlar på tyska (s. 186, 236), på svenska (s. 46, 83, 235), på danska (s. 236), på norska (s. 237) och på engelska (s. 241). De är något som signalerar Astrid Lindgrens (1907–2002) språkliga omgivning, men också att svenskan ger en bättre möjlighet att förstå grannspråk. *Dramaten* (s. 93), *N. K.* (s. 167) och *Folkets park* (s. 209) återges på svenska, och namn på tidningar och tidskrifter (s. 51, 116, 144, 162, 167, 197, 203) likaså, utan närmare precisering. En blandning av svenska och finska namn på böcker kan vara vilseledande, här de som nämns i samband med barnens julgåvor: ”*Nu ska vi sjunga, Pekka Töpöhäntä pääsee pälkähästä, Maija Poppanen tulee takaisin, Sagor man aldrig glömmes*” (s. 186; se också s. 78, 87, 208, 225, 256). Samma gäller hänvisningar till böcker vars namn ofta ges på finska, som ”Luen juuri Stefan Zweigin *Eilispäivän maailmaa*” (s. 199; se också s. 138, 172). Speciellt förbryllande är ställen där de olika ingreppsformerna glöms och det som borde vara inom hakparentes plötsligt blir Lindgrens egen dagboksanteckning: ”Niin, kuten oheisesta (ks. sivut 204–205) näkyy” (s. 200) eller ”Liitin tähän Ivar Harrien arvostelun kirjasta *Den siste juden från Polen* (ks. kuvaliitteen kuva 13)” (s. 207). Allt som allt tyder observationerna på att det språk- och kulturbundna, som kräver transnationell översättningskompetens eller kunskaper om hur nationsgränserna överskrids via översättningar, inte alltid leder till konsekventa, mottagarcentrerade översättningslösningar, utan främmandegörande och domesticerande ingrepp varierar oväntat.

Avslutningsvis erbjuder Astrid Lindgrens *Krigsdagböcker 1939–1945* och *Sotapäiväkirjat 1939–1945* i varje fall ett översättningsbaserat panorama över tidens inverkan: när en text är skriven, när den

redigeras, när den mottas, när den översätts och när översättningen läses, och slutligen vilken tid texterna handlar om.

***intra-* och *inter-* i Sibelius dagbok i original och översättning**

Analysen av krigsdagböckerna har möjliggjort en tämligen lång introduktion till temat ”Kunskapsluckor och intra- och interkulturella ingrepp”. En annorlunda inblick i existensen av intrakulturell översättning och i behovet av mottagarprofilering ges av Jean Sibelius *Dagbok 1909–1944*, utgiven av Fabian Dahlström år 2005, och dess finska översättning *Päiväkirja 1909–1944*, översatt av Juha Saikkonen och Arja Gothoni och utgiven år 2015. De ovan analyserade krigsdagböckerna bildar ett behövligt parallellmaterial till Sibelius dagbok i original och finsk översättning. De framhäver nämligen andra aspekter av och möjligheter till redaktionella och translatoriska ingrepp och kompletterar dessutom den analys jag (se Hartama-Heinonen 2017) redan tidigare har inlett och delvis återkommer till nedan.

Dagbok 1909–1944 är en fullständig, kritisk utgåva (Dahlström 2005a, 7). Den består naturligtvis av en dagboksdel, men dessutom av en omfattande kommentardel i form av slutnoter. Sidmässigt utgör Dahlströms kommentardel mer än en fjärdedel av boken, men textmässigt är den större än själva dagboken (Gothoni & Saikkonen 2015).

Omfånget av materialet framgår av tabell 1:

Tabell 1: Antalet slutnoter (kommentarer) i Sibelius *Dagbok 1909–1944* och omfånget av dagbokstext i ord per år (från Hartama-Heinonen 2017).

År	Antalet slutnoter*	Ord i dagboken*	År	Antalet slutnoter*	Ord i dagboken*
1909	1 + 40	ca 1 000	1923	8	470
1910	173	8 600	1924	19	ca 870
1911	267	16 700	1925	8	400
1912	261	15 350	1926	7 [6]	420
1913	127	6 300	1927	16	780
1914	197	ca 10 100	1928	3	ca 50
1915	169	11 000	1930	1	90
1916	78 [79]	4 730	1931	2	330
1917	45	3 600	1933	7 [8]	–
1918	101	5 700	1934	4	140
1919	58	ca 3 600	1935	2	ca 70
1920	62	3 400	1943	15 [16]	850
1921	18	1 050	1944	4	200
1922	34 [36]	2 300	Totalt	1 727	ca 98 100

* Uppgifterna om notantalerna baserar sig på verkens kommentardelar; de möjligen avvikande antalen i översättningen anges inom hakparentes. Uppgifterna om ordantalerna har hämtats ur inledningen till den svenska dagboken (Dahlström 2005b, 19–21, 23).

Då antalet ord i dagboken är cirka 98 000 och antalet slutnoter eller kommentarer över 1 700 innebär det en not per varje 55 ord på svenska. Kommentartexten finns i två spalter och kommentarernas längd varierar från en rad till 110 rader. Jämför vi dessa siffror och omfånget av ingreppen med hakparenteserna i Lindgrens krigsdagböcker ser vi stora skillnader i de redaktionella principerna.

Vad det aktuella dagboksmaterialet har att ge åt diskussionen kring *intra-* och *inter-* i översättning, speciellt med tanke på den vida semiotiska tolkningen som jag vill ge åt översättning, framgår av följande. Genomgången baserar sig på Jakobsons ovan nämnda typologi med de tre sätten att översätta:

- Redan den ursprungliga dagboken kan anses vara en översättning – en *intersemiotisk* översättning där ett liv och dess olika skeden som ett eget teckensystem av händelser, tankar

och minnesbilder har verbaliserats och därmed fått en ny form i ett annat, verbalt teckensystem.

- Där Sibelius ändrade och omformulerade sin text möter vi *intralingvala* översättningar.
- På samma sätt som en interlingval översättning är en text om en annan text är Dahlströms varje svenska kommentar en *metatext* (om metatext och översättning se Popović 1975, 30–32), en förklarande omskrivning, och därför en *intralingval* översättning.
- När dagboken har översatts från svenska till finska representerar måltexten *interlingval* översättning.

Sibelius dagbok har visat sig vara ett mångsidigt material, för i den återspeglas den translationella mångfald som är relevant för min studie, vilket framgår av uppställning 2:

Uppställning 2: *intra-* och *inter-*aspekten i Sibelius dagbok i original och översättning.

Text	Översättningsriktning	Översättningstyp
Den ursprungliga svenska dagboken	ett liv till en text (mellan två olika teckensystem)	intersemiotisk
Den ursprungliga svenska dagboken	omformuleringar (inom samma verbala teckensystem)	intralingval
Dahlströms kommentarer (slutnoter) på svenska	metatext/förklarande tillägg (inom samma verbala teckensystem)	intralingval
Dagboken och kommentarerna i finsk översättning	från svenska till finska (från ett verbalt teckensystem till ett annat verbalt teckensystem)	interlingval

Relationen till mottagarna och kulturen är också den en viktig faktor och belyses i uppställning 3:

Uppställning 3: Mottagare och kultur visavi *intra-* och *inter-*.

Text	Mottagare/Målgrupp	Översättningstyp	Relation till kultur
Sibelius ursprungliga dagbok	Sibelius själv, ev. några andra	intersemiotisk	
Dahlströms svenska kommentarer	svenskspråkiga/svenskkunniga i Finland och i Sverige, ev. i det övriga Norden	intralingval	intrakulturell (Finland) interkulturell (Norden)
Översättningen till finska	finskspråkiga/finskkunniga närmast i Finland	Interlingval	intrakulturell [interkulturell i bet. mellan olika perioder i samma land]

Sibelius dagbok var privat, med några få tilltänkta samtida mottagare. Dahlströms ursprungliga svenska kommentarer, på samma sätt som den publicerade dagboksdelen, har som målgrupp de svenskspråkiga och svenskkunniga i Finland och i Sverige, möjligen i hela Norden: såväl Sibeliusforskare som ”alla vänner av hans musik” (Dahlström 2005a, 7). Det gäller intralingval och främst interkulturell översättning, men med tanke på Finland också intrakulturell översättning – en översättningsmässigt något motstridig situation, då mottagarnas behov (kunskapsluckor) kan antas skilja sig från varandra. Den finska översättningen är interlingval och avsedd för Finland och därmed i högsta grad intrakulturell. Därtill kan både översättningen och kommentarerna i sig i vissa fall anses representera interkulturell översättning, men då i den mycket specifika meningen att det tidsmässiga kulturella avståndet och en eventuell klyfta mellan olika perioder i den finländska kulturen och det finländska samhället behöver överbryggas. Tiden då dagboken skrivs, då den publiceras på svenska och då den mottas som översättning är inte densamma. Skillnaden är från 61 resp. 71 år till 96 resp. 106 år (och kan mycket väl jämföras med de drygt 75 år som Lindgrens krigsdagböcker har som tidsavstånd, som nämnts ovan).

Avslutningsvis presenterar jag sju exempel ur Sibeliusmaterialet. Syftet är att visa redaktionella och translatoriska ingrepp och samtidigt belysa den bakomliggande implicita uppfattningen om målgruppen. Jag (Hartama-Heinonen 2017) har tidigare redogjort för analysen av kommentarer från ett år, år 1918. De omfattar ungefär 6 procent av kommentarmaterialet. Kommentarer är som redan konstaterats metatexter, men kan därtill kategoriseras som *informativa paratexter* (för en kort introduktion till paratexter, se till exempel Tahir Gürçağlar 2011). Paratexternas syfte är att hjälpa läsaren genom att erbjuda behövlig tilläggsinformation. Redaktionella kommentarer och översättningsrelaterade ändringar innebär mottagaranpassning som de som skriver och översätter gör för att säkerställa att deras texter förstås, förstås rätt och definitivt inte kan missförstås (jfr Nida & Taber [1969] 1982, 1).

De professionella språkbrukare vars å ena sidan intra- eller interlingvala, å andra sidan intra- eller interkulturella översättarinsatser jag granskar representeras av verkets utgivare och två översättare. Kategoriseringen nedan baserar sig på kommentarmaterialet angående år 1918, men den motsvarar också Dahlströms (2005c, 30) egen beskrivning av textkommentarernas natur. De exempel som jag använder för att illustrera de olika kategorierna är från olika år och har valts slumpmässigt. Som det tydligt kommer fram är flera av kategorierna jämförbara med de kategorier som presenterades i samband med Lindgrens krigsdagböcker. I detta avseende är mottagarnas behov likartade.

En kommentar kan syfta till:

1. Att kontextualisera ett textställe och förankra det i en historisk kontext

3/1 1919 [...] – Politiken mörkare än någonsin.¹ [...]

1. År 1919 ägde många avgörande politiska förändringar rum. Den nya riksföreståndaren Gustaf Mannerheim hade upplöst lantdagen och utlyst nyval i mars 1919. I valet erhöll socialdemokraterna 80 av de 200 riksdagsmandaten. Efter valet stadfästes en republikansk regeringsform och den 25 juli valdes K.J. Ståhlberg till landets första president.

3/1 1919 [...] – Poliitiikka synkempää kuin koskaan.¹ [...]

1. Vuonna 1919 tapahtui monia ratkaisevia poliittisia muutoksia. Uusi valtionhoitaja Gustaf Mannerheim oli hajottanut eduskunnan ja julistanut uudet vaalit pidettäväksi maaliskuussa 1919. Vaaleissa sosiaalidemokraatit saivat 200 edustajapaikasta 80. Vaalien jälkeen vahvistettiin tasavaltainen hallitusmuoto ja 25. heinäkuuta valittiin K. J. Ståhlberg maan ensimmäiseksi presidentiksi.

2. Att ge biografiska uppgifter

28/8 1918 [...] – Dagligen sändelser af kritiker från Berlin. Nästan alla glänsande. Förutom Carl Krebs⁸³ i Der Tag, som ignorerat mig [...]

83. Carl Krebs (1857–1937) var en av Berlins mest inflytelserika musikkritiker. Krebs var lärare i musikhistoria vid musikhögskolan i Berlin och hade stort anseende som musikkforskare.

28/8 1918 [...] – Minulle lähetetään päivittäin kritiikkejä Berliinistä. Lähes kaikki loistavia. Der Tagin Carl Krebsiä⁸³ lukuunottamatta, joka jättää minut huomiotta. [...]

83. Carl Krebs (1857–1937) oli yksi Berliinin vaikutusvaltaisimmista musiikkiarvostelijoista. Krebs oli Berliinin musiikkikorkeakoulun musiikin historian opettaja, ja hän nautti suurta arvostusta musiikintutkijana.

3. Att förtydliga hänvisningar till musiken och den musikbundna miljön

6/4 1916 [...] *Busoni uppfört sinf II* [op. 43] i Zürich med stor framgång.³⁷

37. Zürich, Tonhalle-orkestern 1/3 1916, dir. Busoni. Bl.a. Sibelius, *Violinkonsert*. (Tawaststjerna 1996, s. 163)

6/4 1916 [...] *Busoni esittänyt sinf II* [op. 43] Zürichissä suurella menestyksellä.³⁷ [...]

37. Zürich, Tonhalle-orkesteri 1.3.1916, joht. Busoni. Mm. Sibelius, *Viulukonsertto*. (Tawaststjerna 4/1989, s. 171)

4. Att ge närmare information om korrespondens

20/9 1915 Skref till Hauch¹⁵¹ och Stenhammar.¹⁵² [...]

152. I brevet till Vilhelm Stenhammar berörs bl.a. orkestermaterialet till *Okeaniderna*. (SibMus, kopia)

20/9 1915 Kirjoitin Hauchille¹⁵¹ ja Stenhammarille.¹⁵² [...]

152. Kirjeessä Wilhelm Stenhammarille käsitellään mm. *Aallottarien* orkesterimateriaalia. (SibMus, kopio)

5. Att förklara vissa språkliga (finlandssvenska, latinska, finska, tyska, franska) uttryck

21/12 1910 [...] „L’homme propose Dieu dispose!“¹⁶⁹ [...]

169. (fr.) Människan spår och Gud råder.

21/12 1910 [...] „L’homme propose Dieu dispose!“¹⁶⁹ [...]

169. (ransk.) Ihminen päättää, Jumala säättää.

6. Att förtydliga hänvisningar bl.a. till böcker, målningar, bibelcitat

10/9 1926 [...] Tapiola – ja – hade Runeberg varit tvungen leverera „Kung Fjalar“² inom mars månad, hade det väl blivit nå’t annat [...]

2. Episk dikt av J. L. Runeberg (1844).

10/9 1926 [...] Tapiola – kyllä – jos Runebergin olisi ollut pakko toimittaa „Kuningas Fjalar“² maaliskuun aikana, siitä olisi varmasti tullut aivan toisenlainen. [...]

2. J. L. Runebergin eepinen runo (1844).

7. Att hänvisa till en annan not

5/9 1922 [...] Sände den 17 Augusti till Carl Fischer i New York min „Suite caractéristique“ [op. 100].²³ [...] 23. Se not 7 ovan.

5/9 1922 [...] Lähetin 17 elokuuta Carl Fischerille New Yorkiin „Suite caractéristiquen“ [op. 100].²⁵ [...] 25. Ks. viite 7 yllä.

8. Att kommentera texten (ge en metakommentar, så som att något ställe inte är läsligt)

Av de ovanstående redaktionella förklaringarna skulle ytterst få ha rymts inom hakparentes. Så långa och detaljerade är noterna, och visar utgivarens beläsenhet och engagemang. Dagboksanteckningarnas flerspråkighet syns inte i mina exempel men kulturbundenheten syns. Observera speciellt noten i den första kategorin, som inte är unik i materialet. Den är inte skriven för finländare, utan för den nordiska publiken. Noten ifrågasätter mottagarna på ett speciellt sätt. För de sverigesvenska läsarna är noten viktig, men för finländare – kanske mindre viktig. Anmärkningsvärt är att noten inte endast förklarar en viss dag och en viss dagboksanteckning utan utökar kommentaren till vad som skulle komma att hända.

Hakparenteser och noter – tecken på kunskapsluckor

Dagboksaterialet erbjuder som synes mycket att forska i. I denna artikel har jag med utgångspunkt i de olika synliga och mindre synliga ingreppen i två dagböcker strävat efter att visa och tolka vad målgruppen antas veta. Resultaten leder till motsatta slutsatser. Läsarna av Lindgrens dagbok både i original och i översättning tycks behöva endast lite hjälp, läsarna av Sibelius dagbok avsevärt mer.

Sibelius dagbok var ursprungligen privat, i praktiken utan mottagare och läsare. Som publicerat verk har dagboken dock fått en språkligt, kulturellt och tidsmässigt ny kontext, och en läsekrets och målgrupp vars eventuellt varierande kunskapsluckor både utgivaren och därefter översättarna har varit tvungna att beakta eller har velat beakta: utgivaren i sitt förord, sin introduktion och sina kommentarer till dagbokstexten och översättarna i sitt förord och sina ytterligare bearbetningar. I deras arbete ser vi vad de ansett att boken *bör* innehålla och vad läsarna *bör* kunna för att förstå, även om min analys ger endast en allmän bild av läget. Detsamma gäller Lindgrens krigsdagböcker.

Läsarna och deras kunskaper är speciellt viktiga faktorer i interlingval översättning. Därför har de en uppenbar relevans också för översättarutbildningen, något som jag som översättningslärare och -forskare i mån av möjlighet beaktar i min egen forskning. För en lärare är det lätt att hänvisa till målgruppen och använda den som argument för de ingrepp och interventioner som översättaren gör och i vissa fall förväntas göra – kontexttillägg, förklaringar, expliciteringar och ibland till och med utelämnningar. Men samtidigt är varje lärare medveten om att det praktiskt taget är omöjligt att säga vad mottagarna vet i den allt mer globaliserade världen och hur heterogen eller homogen grupp mottagarna egentligen är; översättaren är ofta tvungen att utgå från olika slags antaganden och approximationer.

Gör man en närläsning av Dahlströms noter ser man att det är mycket som läsaren behöver veta för att kunna förstå dagboken. Intrakulturalitet och således en gemensam grund kan inte tas för givet, då tid eller rum inte förenar om det tidsmässiga avståndet är betydande. Från Sibelius (1865–1957) synvinkel var hänvisningarna tydliga, eventuellt också för Sibelius samtida, men inte utan vidare för dagens läsare. Citatet ovan om varför politiken enligt Sibelius var mörkare än någonsin vittnar om detta. Vi får läsa en kommentar och en lång förklaring som säkert är avsedd för läsare i Sverige – en intralingval och interkulturell översättning. Men då vi träffar samma text som sådan på finska ser det ut som om finnarna nuförtiden inte behöver endast en interlingval och intrakulturell översättning utan för säkerhets skull också en ”interkulturell” översättning som förmedlar det tidsbundna inom ens egen kultur. Både i svenskan och i finskan finns uttrycket *mannaminne – miesmuisti*. Det anses vara mindre än tjugo år, till och med en kortare tidsrymd. Det finns också ett annat begrepp – *ett kollektivt minne*. Det tycks ha försvunnit eller blivit ytterst begränsat.

Vi har egentligen mött en parallell till någonting annat, dock något översättningsrelaterat och relevant. Roman Jakobson (1998, 152; kursivering i originalet) har lyckats fånga någonting mycket väsentligt med tanke på interlingval översättning och förklarar varför den är möjlig: ”I huvudsak skiljer sig språk åt genom vad de *måste* uttrycka och inte genom vad de *kan* uttrycka.” Mina resultat tyder nämligen på att ingreppen inte alltid handlar om vad en text *måste* innehålla utan också om vad den överraskande *kan* innehålla.

Källförteckning

Undersökningsmaterial

- Lindgren, Astrid 2015. *Krigsdagböcker 1939–1945*. Förord Kerstin Ekman. Efterord Karin Nyman. Redaktör Hélène Dahl & Annika Lindgren. Lidingö: Salikon Förlag.
- Lindgren, Astrid 2016. *Sotapäiväkirjat 1939–1945*. Förord Kerstin Ekman. Efterord Karin Nyman. Övers. Kari Koski. Helsingfors: WSOY.
- Sibelius, Jean 2005. *Dagbok 1909–1944*. Utgiven av Fabian Dahlström. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 681. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- Sibelius, Jean 2015. *Päiväkirja 1909–1944*. Red. Fabian Dahlström. Övers. Juha Saikkonen & Arja Gothoni. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 802. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Litteratur

- Chesterman, Andrew 1997. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Benjamins Translation Library 22. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Conway, Kyle 2012. Cultural translation. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.) *Handbook of Translation Studies* vol 3. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 21–25.
- Dahlström, Fabian 2005a. Förord. I: Sibelius, Jean 2005. *Dagbok 1909–1944*. Utgiven av Fabian Dahlström. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 681. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis. S. 6–7.
- Dahlström, Fabian 2005b. Jean Sibelius dagbok – teman och variationer. I: Sibelius, Jean 2005. *Dagbok 1909–1944*. Utgiven av Fabian Dahlström. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 681. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis. S. 8–25.

- Dahlström, Fabian 2005c. Om utgåvan. I: Sibelius, Jean 2005. *Dagbok 1909–1944*. Utgiven av Fabian Dahlström. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 681. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis. S. 26–30.
- Gothoni, Arja & Juha Saikkonen 2015. Presentation vid Nordiska tecken och landskap – Pohjoismaisia merkkejä ja maisemia – Nordic Signs and Landscapes: Ett seminarium till professor Irma Sorvali, språk-, kultur- och översättningsforskare, semiotiker. Helsingfors universitet 6.11.2015.
- Hartama-Heinonen, Ritva 2008. Översättning som abduktiv teckenprocess. I: *Folkmålsstudier* 46. S. 27–36.
- Hartama-Heinonen, Ritva 2014. Inomkulturell översättning – problemfri verksamhet? I: Jan Lindström m.fl. (red.) *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid Trettiotredje sammankomsten för svenskans beskrivning. Helsingfors den 15–17 maj 2013*. Nordica Helsingiensia 37. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 119–128.
- Hartama-Heinonen, Ritva 2017. Kulttuurin rajat, kääntämisen rajat. Kulttuurinsisäisen kääntämisen mahdollisuus ja luonne. I: Ritva Hartama-Heinonen m.fl. (red.) *MikaEL. Nätpublikation för Symposiet om forskning i översättning och tolkning KäTu* vol 10. S. 17–30.
- House, Juliane 2008. Beyond intervention: Universals in translation? I: *trans-kom* 1: 1. S. 6–19.
- Jakobson, Roman [1959] 1966. On linguistic aspects of translation. I: Reuben A. Brower (red.) *On Translation*. New York: Oxford University Press. S. 232–239.
- Jakobson, Roman 1998. Lingvistiska aspekter på översättning. Övers. Erik Andersson. I: Lars Kleberg (red.) *Med andra ord. Texter om litterär översättning*. Stockholm: Natur och Kultur. S. 147–155.
- Katan, David 2013. Intercultural mediation. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.) *Handbook of Translation Studies* vol 4. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 84–91.
- Koskinen, Kaisa 2008. *Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translation*. Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St. Jerome Publishing.
- Lassus, Jannika 2010. *Betydelser i barnfamiljsbroschyrer. Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen*. [Akad. avh.] Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. [Tillgänglig som e-publikation på <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19627>.]
- Leppihalme, Ritva 1997. *Culture bumps. An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Leppihalme, Ritva 2001. Translation strategies for realia. I: Pirjo Kukkonen & Ritva Hartama-Heinonen (red.) *Mission, Vision, Strategies, and Values. A Celebration of Translator Training and Translation Studies in Kouvola*. Helsingfors: Helsinki University Press. S. 139–148.
- Leppihalme, Ritva 2011. Realia. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.) *Handbook of Translation Studies* vol 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 126–130. [Reviderad version (2016) hämtad från *HTS online* 9.10.2017.]
- Lotman, Yuri M. 1990. *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. Övers. Ann Shukman. London: I. B. Tauris.
- Merkle, Denise 2013. Official translation. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.) *Handbook of Translation Studies* vol 4. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 119–122.
- Mossop, Brian 2016. 'Intralingual Translation': a Desirable Concept? I: *Across Languages and Cultures* 17: 1. S. 1–24.
- Munday, Jeremy 2012. *Evaluation in Translation. Critical points of translator decision-making*. London & New York: Routledge.
- Nida, Eugene A. & Taber, Charles R. [1969] 1982. *The Theory and Practice of Translation*. Second photomechanical reprint. Helps for translators prepared under the auspices of the United Bible Societies vol. VIII. Leiden: E. J. Brill.
- Nord, Christiane 2005. *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Övers. Christiane Nord och Penelope Sparrow. Andra upplagan. Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur 94. Amsterdam & New York, NY: Rodopi.
- Popovič, Anton 1975. *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Department of Comparative Literature. Edmonton: The University of Alberta.
- Reiss, Katharina 2000. *Translation Criticism – the Potentials and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Trans. Erroll F. Rhodes. Manchester, UK: St. Jerome Publishing & New York: American Bible Society. [Originalet: *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen* 1971.]
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz 2011. Paratexts. I: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (red.) *Handbook of Translation Studies* vol 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 113–116.
- Tallberg-Nygård, Manuela 2017. *Semiosfärerna över Helsingfors. Kjell Westös romankvartett i intrakulturell och interkulturell översättning*. [Akad. avh.] Acta Translatologica Helsingiensia Vol. 5. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. [Tillgänglig som e-publikation på <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/228325>.]
- Tolvanen, Eveliina 2016. Myndighetskommunikation på två språk – pensionstexter på svenska och finska i

- Finland och Sverige i ett systemisk-funktionellt perspektiv. [Akad. avh.] Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis Sarja - ser. B tom - osa 425. Åbo: Åbo universitet.
- Torop, Peeter 2002. Translation as translating as culture. I: *Sign Systems Studies* 30: 2. S. 593–605.
- Toury, Gideon 2012. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Revised edition. Benjamins Translation Library 100. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Vilokkinen, Natasha 2017. *Tiedontuojat. Opas tietokirjan suomentajalle*. Tampere: Vastapaino.
- Zethsen, Karen Korning 2009. Intralingual Translation: An Attempt at Description. I: *Meta* 54: 4. S. 795–812.